

Pred prihajajočimi (post)progresivnimi družbami?

Upravičeno si lahko zastavimo vprašanje, ali gre le za ironijo zgodovine ali pa za kako racionalno ne še povsem razložljivo dejstvo, da se na koncu tega stoletja – točneje tisočletja – srečujemo s podobnim findesieclovskim pesimizmom, s kakršnim so se srečevale družbe in intelektualne elite na koncu prejšnjega stoletja. Čeprav so zgodovinske primerjave na mestu, pa moramo tokrat ugotoviti, da je pereča kriza civilizacijskega modela ali natančneje modela moderne danes mnogo usodnejša in podprta s številnimi kritičnimi družbenimi in ekološkimi dejstvi. Očitno je ideja napredka po svojem epohalnem in zmagoslavnem pohodu prišla do točke, ko postavlja tudi svoje dosedanje »vernike« pred dvome, če že ne kar fundamentalistične zavrnitve.

S krizo ideje napredka se pojavlja ne le intelektualno spodbujena potreba po zgodovinskem premisleku njenega nastanka in njenih poznejših vsakokratnih instrumentalizacij. Najprej in predvsem dejstva, da je izšla iz judovsko-krščanske tradicije linearnega razvoja proti utopičnemu cilju, nadalje njene reformatorske faze, ki je to (pre)veliko idejo prestavila iz nebes na zemljo, in na koncu še razsvetljenskega obdobja, ki je ideji napredka prvič v človeški zgodovini dalo sekularno obliko. Čeprav so na njen naslov že dosti prej, ko je bila še na vrhuncu svoje življenjske moči, prihajale levo in desno obarvane kritike, vse to ni moglo ustaviti njenega zmagoslavnega pohoda vse do današnjega dne, ko imajo podobne kritike dosti večjo prepričevalno moč. Pravzaprav je celotna današnja družbena znanost zaznamovana s kritikami, ki so jih na progresivno vizijo naslovili njeni tako imenitni predstavniki, kot so to Freud, Weber, Durkheim, Lukacs, Simmel in drugi. Ene je vznemirjal nehumani tok zgodnjega industrijskega kapitalizma, nova tveganja, ki jih je prinašala vsepovprek delujoča sekularizacija, in druge represija, ki so jo izvajale številne nedemokratske oblasti v Evropi in še posebej zunaj nje. Endemične patologije življenja v modernih razmerah, ki so z dvema svetovnima vojnoma zdesetkale Evropo (med žrtvami so bili vse prevečkrat najboljši in najbolj nadarjeni, včasih kar cele generacije), depresije in množični genocidi, ki jih je prvič v zgodovini tehnično omogočil industrijski napredek, so ponujeni intelektualcem bogato in dejansko oprijemljivo dokazno gradivo tudi za najbolj apokaliptične scenarije napredka.

Po drugi svetovni vojni se je kritična ost ideje napredka za nekaj časa otopila. K temu so pripomogli kitajska revolucija in sploh milenijska pričakovanja, povezana s komunističnim projektom, nastajajoča blaginja države v najbolj razvitih kapitalističnih državah, dekolonizacija, uspehi narodnoosvobodilnih gibanj in upanja, ki so se pozneje hitro razblinila tako kot tudi v vseh drugih omenjenih primerih v hiter razvoj in modernizacijo tretjega sveta. Ta družbeni optimizem je dosegel svoj vrh v šestdesetih letih in je še v istem desetletju doživel svoj zaton. Zahodna kapitalistična gospodarstva so vstopila v daljše obdobje depresije, še slabše pa se je kazalo tretjemu svetu in svetovnemu komunizmu, ki je konec 80. let doživel dokončni polom. Čeprav se, kot so prepričani nekateri, v zgodovini nikoli ne dogaja nič novega, pa ta vseeno znova in znova preseneča in nenapovedano vzne-

mirja. Kot je znano, »čeprav se zgodovina ponavlja«, ni nihče (če zanemarimo izjeme) napovedal študentskega socialnega izbruha v šestdesetih letih, prav tako lahko rečemo, da ni nihče napovedal kolosalnega propada komunizma na tak oz. podoben način. Kdo bi lahko napovedal, da bo jugoslovanska usoda celo bolj tragična od sovjetske? Intelektualci so zaradi te svoje nezmožnosti napovedovanja resignirani nad svojimi profesionalnimi usposobljenostmi, pravzaprav sploh nad orodji, ki jih v tem pogledu daje na racionalne argumente oprta družboslovna analiza. V zadnjem desetletju je ideja napredka izgubila svojo dotedanjo vodilno intelektualno vlogo, ki se je tokrat premaknila v korist tistih intelektualnih tokov in celo gibanj, ki so se raje opirala na nelinearno, še več, na iracionalno razumevanje razvoja družbenega, na dokončno prevlado družbene in še posebej kulturne fragmentacije. Ni težko dokumentirati tistih empiričnih pojavov, ki so obudili k življenju take fundamentalno različne intelektualne predpostavke: najprej omejnimo planetarno ekološko destrukcijo, širši razmah verskega fundamentalizma, nevarnosti jedrske vojne in sploh jedrske tehnologije, oseka in izguba tradicionalnih moralnih norm kot neobhodnih sestavin moralne kohezije v družbi.

V družbeni teoriji je upadanje vere v napredek kot vrednostni sistem prineslo posebne posledice. Sociološke teorije, ki so izhajale iz zamisli, da se odvijajo družbeni, kulturni in psihološki razvoj samodejno, so izgubile svojo veljavnost. Prav tako se je v družbeni teoriji naselil močan dvom, da peljejo določeni družbeni pojavi do povsem zanesljive oz. napovedljive družbene posledice. Na primer, da industrializacija, sekularizacija in diferenciacija s pomočjo večkrat povečane dejavnosti izobraževalnega kompleksa in demokracije vodijo naravnost k emancipiranemu človeku oz. človeški kolektiviteti. Dvom ni prizanesel niti nemu tako samoumevnih prepričanj, kot je apriorno pozitivno razumevanje vloge intelektualcev, znanstvenikov in drugih avtonomnih profesionalnih skupin, ki ne odigravajo tiste konvencionalno razumljene vloge, kot se od njih običajno pričakuje. Kriza zaupanja v moč ideje napredka se je na ta način nadalje prevedla v krizo eksplanatorne moči in emancipacijske samoumevnosti sociološkega teoretičnega instrumentarija in krize tradicionalne paradigme o realnih silah in nosilcih družbenega razvoja, kar zahteva reformulacijo, če že ne popolnega odpisa dosedanjega razumevanja napredka.

Vendar so na mestu zmernejša opozorila o ambivalentni globalni izkušnji 20. stoletja. Na eni strani imamo v resnici opraviti z velikanskim in tragičnim nazadovanjem (dve svetovni moriji, genocidi, razraščanje državnega terorizma, totalitarne in avtoritarni režimi, ekološka destrukcija, kult potrošništva itd.), vendar se lahko na drugi strani napredek izkaže tudi s človeku prijazno in naklonjeno tehnologijo, znanostjo, univerzalnim uveljavljanjem človekovih pravic in še bi se našlo marsikaj. Takšno ambivalentnost našega časa najbolje dokazujejo v svojih delih največji mojstri družbene misli v tem stoletju, vzemimo na primer Webra, Durkheima, Simmla, Wittgensteina, Freuda, Keynesa, Levi-Straussa, Sartra, Marcuseja in druge, ki so vsemu navkljub ohranili *upanje* oz. alternativo: da morejo racionalne razlage iracionalnosti to krotiti. V njihovih teoretičnih nastavkih je mogoče razbrati misli, da prihaja čas, ko je treba idejo napredka opreti na bistveno manj totali(tari)stične povezovalne naprave, kot so to (mednarodni) red, nacionalna država, (mega)narodi, velika social(istič)na gibanja in spremljajoče (mega)ideologije. Na sociologih in ne samo na njih je, da poiščejo alternativne postrazvojne oz. postprogressivne modele družbene integracije, ki bodo bistveno bolj upoštevali pluralno sestavljenost (post)modernih družb.

V alternativah ideji napredka najdemo skrajnosti, za katere bi težko rekli, da

prispevajo k preseganju te doslej prevladujoče civilizacijske paradigme. Mislimo na glorifikacije postnapredka za vsako ceno: na primer na slavljenje sprememb *per se*, na dialektiko družbenih sprememb, ki se sploh ne ozirajo na načelo kontinuitete (napredovanje družbenih procesov) v smeri preteklost-prihodnost) in kjer je vsaka sprememba legitimna in enakovredna vsaki drugi. Sociologe, ki proučujejo najbolj štrleča obeležja postmodernega bivanja, zanimajo v tej zvezi trije najbolj značilni družbeni pojavi najnovejšega časa: destrukcija družbe, nestabilnost denarja in negotovost zakonov. Te nove reference hkrati izpričujejo intelektualno in praktično nemoč, da bi se družba soočila z njimi na do zdaj preizkušane načine. Tradicionalne agense družbenega razvoja pri tem že zamenjujejo novi družbeni nosilci: najprej mladina, ki producira nepregledne subkulture, nove cerkve ali bolje rečeno moralne sekte, ki se pojavljajo kot varuhi moralnih in tradicionalnih vrednot, in tisti intelektualci, ki so zavrnilo tradicionalna orodja, naslovljena na svet gospodarstva in politike, in namesto njih sprejeli izzive, ki prihajajo iz sveta postmoderne kulture in postzgodovine, t. j. zgodovine brez slehernih eshatoloških obremenitev.

Nekoliko realnejši premisleki ideje napredka raje zastavljajo ta problem z razlikovanjem dveh sicer medsebojno si nasprotujočih zamisli napredka: tehnološke in moralne. Preživetje človeštva zahteva relativno sožitje med tehnološkim in moralnim napredkom in ne vztrajanja pri takih neuskladljivih antinomijah, kot so to racionalnost in romantika, evolucija in ravnotežje ter utilitarni in komunikativni um.

Kje je v svetu, v katerem je ideja napredka prenehala biti atraktivna, mesto za intelektualce? Vse doslej (vsaj od antičnega sveta naprej, predvsem pa z razsvetljensko dobo) je bilo intelektualcem naloženo, da bodisi izražajo ideje ali pa se sami povzpnejo na mesto političnih voditeljev. Po klasični liberalni zamisli naj bi intelektualci nastopali kot samozavestni služabniki najširšega javnega interesa. V najbolj zreli fazi modernosti postanejo intelektualci profesionalci, ki s tem, ko se vključijo v gospodarski in birokratski sistem, izgubijo ali pa opustijo svoj kritični duh – vlogo »nepriustranskih strokovnjakov«. V postmodernem svetu se intelektualci, potem ko se razočarajo nad idejo napredka in sploh modernosti, začnejo ukvarjati s takimi perečimi javnimi problemi, kot so to na primer kakovost življenja in ohranitev njegovega dostojanstva in ne brezkompromisen boj za kake nove razredne interese. Nove intelektualce zlahka prepoznamo v najrazličnejših postmodernih ekoloških gibanjih in gibanjih za človekove pravice.

Zygmunt Bauman prepozna novo držo intelektualcev v naslednjih značilnih trditvah. V trditvah dramatika Frederica Raphaela, etnično zelo samozavestnega Žida, da se »vseposod počuti kot tujec«, in Georga Steinerja, da je »njegova domovina pisalni stroj«. Intelektualce, zavezane konvencionalnim predstavam o njihovi posvečeni vlogi, pa prav gotovo vznemirja postmodernistična trditev filozofa Wittgensteina, da je »železniška postaja edino mesto, kjer se da pogovarjati in reševati filozofski problem«. Bauman ugotavlja, da se intelektualcem tokrat morda prvič v zgodovini obetajo vloge, ki ne delajo iz njih (razrednega ali kako drugačnega) orodja, prav tako pa tudi intelektualci ne potrebujejo vzvišene in posvečene vloge, ki bi druge sloje, poklicne skupine ali kar cele razrede spreminjala v njihovo zgodovinsko orodje.

Tudi družbene vede, med njimi še posebej sociologija, stojijo pred novimi izzivi. S starimi teoretičnimi paradigmi v postprogresivnem času ni več mogoče priti daleč. Razumevanje družbenih procesov in struktur samo z vidika družbene diferenciacije oz. funkcionalne specializacije, racionalizacije in pluralizacije ne

zadostuje več. Ugledni sociologi takim klasičnim sociološkim dihotomijam, kot so to »Gemeinschaft« in »Gesellschaft« ali zoperstavljanje posvetnega in sakralnega, celo pripisujejo odgovornost za vznik sedanjih etničnih in verskih fundamentalizmov. Omenjeni fundamentalizmi se pojavljajo kot neizbežen odgovor na diktate mondializacije (globalizacije) in v določeni meri tudi skrajne profanizacije samih etabliranih verskih ustanov. Alain Tourraine in Cornelius Castoriadis sta med redkimi mednarodno uveljavljenimi sociologi, ki se jim je uspelo iztrgati iz ukleščene etablirane mednarodne sociologije v durkheimovske (če se omejimo samo na to »šolo«) standardne sociološke kategorije. Za njiju družbena diferenciacija sploh ni nekaj objektivnega, temveč namišljenega (»self-fulfilling prophecy«) in kot taka seveda tudi sama konstitutivna ideja zahodne razvojne paradigme. Njuna postmoderna drža vključuje zavzemanje za »demokratizacijo diferenciacije«, t. j. za pluralne vzorce oz. module diferenciacije, in ne zvestobe eni sami totalni paradigmi, ki jo pripusti k življenju vsakokratni zgodovinski »vrh« oz. »center« oblasti.

Najmanj, kar lahko povzamemo iz povedanega, je to, da stojimo pred nalogo reformulacije napredka. Kljub temu da je ideja napredka ena najstarejših, če ne kar najstarejša ideja v shranjenem spominu človeštva, je še daleč od tega, da bi jo morali (že) pokopati. Bilo bi celo usodno, če bi to naredili prej, preden bi se konkretne družbe usposobile za samopreobrazbo (»avtotransformacijo«), ali če to prevedemo v sociološko oznako, dejansko uveljavile kot *aktivne (post)progresivne družbe*.

FRANE ADAM

Dileme posocialističnega razvoja

Če bi strnili rezultate makrosocioloških preučevanj družbenega razvoja in modernizacije, bi prišli do nekaj pomembnih ugotovitev. Za nas je pomembno, da skušamo te ugotovitve aplicirati na dileme in perspektive posocialističnega razvoja. V tem smislu bi prišli do naslednjih rezultatov. Vse državno organizirane družbe, vsaj večina sedaj eksistentnih, so bolj ali manj vključene v okvir svetovne ekonomije in svetovne družbe. Vse te družbe na nek način reagirajo na impulze, ki prihajajo iz epicentrov modernosti, se pravi, da tradicionalnih družb v smislu imobilnosti, avtarkičnosti, zavezanosti tradiciji v bistvu ni več oziroma o njih ne moremo govoriti. Te družbe so doživele večje ali manjše spremembe. Kar se tiče manj razvitih obrobni družb, lahko govorimo o obmodernih družbah. To je na nek način veljalo tudi za bivše socialistične družbe.

Ko presojamo možnosti in dileme, s katerimi se srečujemo zdaj in tu, je v teoriji zelo razširjena misel, ki je sicer vsi ne delijo, da razvoj ni unilinearen, kontinuiran, ireverzibilen, sinhroniziran, ampak da je razvoj večkrat lahko tudi multilinearen, kaotičen, reverzibilen, nesinhroniziran. Če bi imeli opravka z unilinearnim razvojem, bi lahko ugotovili, da je vsaka moderna družba tudi industrijska družba in obratno, vendar pa vsaka industrijska družba ni (nujno) moderna družba. To velja zlasti za bivše socialistične družbe, ki so bile industrijske družbe, vendar niso bile moderne družbe, ampak so bile obmoderne družbe (se pravi vsaj v evropskem kontekstu periferne družbe).